

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ

ЈЕВРЕЈИ

Уређивачки одбор

- Мр Зоран Комадина, редовни професор (декан)
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Милош Ковачевић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Драган Бошковић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Бранка Радовић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Јелена Атанасијевић, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Анђелка Пејовић, редовни професор
Филолошки факултет, Београд
- Др Владимир Поломац, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Никола Бубања, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Часлав Николић, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Мирјана Мишковић Луковић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Катарина Мелић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Персида Лазаревић ди Ђакомо, редовни професор
Универзитет „Г. д Анунцио”, Пескара, Италија
- Др Ала Татаренко, ванредни професор
Филолошки факултет Универзитета „Иван Франко”, Лавов, Украјина
- Др Зринка Блажевић, редовни професор
Филозофски факултет, Загреб, Хрватска
- Др Миланка Бабић, редовни професор
Филозофски факултет, Универзитет Источно Сарајево, Босна и Херцеговина
- Др Михај Радан, редовни професор
Факултет за историју, филологију и теологију, Темишвар, Румунија
- Др Димка Савова, редовни професор
Факултет за словенску филологију, Софија, Бугарска
- Др Јелица Стојановић, редовни професор
Филозофски факултет, Никшић, Црна Гора

Уредник

- Др Драган Бошковић, редовни професор (одговорни уредник)
Др Часлав Николић, ванредни професор

Рецензенти

- Др Душан Иванић, редовни професор (Београд)
Др Александар Јерков, редовни професор (Београд)
Др Драган Бошковић, редовни професор (Крагујевац)
Др Катарина Мелић, редовни професор (Крагујевац)
Др Богуслав Зјелински, редовни професор (Познањ, Пољска)
Др Душан Маринковић, редовни професор (Загреб, Хрватска)
Др Роберт Ходел, редовни професор (Хамбург, Немачка)
Др Ала Татаренко, ванредни професор (Лавов, Украјина)

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са XV међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
(30–31. X 2020)

Књига II/2

ЈЕВРЕЈИ

Уредници

Проф. др Драган Бошковић
Проф. др Часлав Николић

Крагујевац, 2021.

САДРЖАЈ

1

Часлав В. НИКОЛИЋ

БАРКА И АУТОПОЕТИКА: СИМБОЛИЧКЕ ФОРМЕ
ВОДЕ, ПЛОВИЛА И ПУТОВАЊА У СТАРОМ ЗАВЕТУ И У
РОМАНУ О ЛОНДОНУ МИЛОША ЦРЊАНСКОГ / 9

Никола З. ПЕУЛИЋ

ТРАНСФОРМАЦИЈА БЕСТИЈАРИЈУМСКОГ КОМПЛЕКСА
СТАРОЗАВЕТНЕ КЊИГЕ ПРОРОКА ЈОНЕ У РОМАНУ
О ЛОНДОНУ МИЛОША ЦРЊАНСКОГ / 29

Ђорђе Р. РАДОВАНОВИЋ

ЈЕВРЕЈСТВО КАО „ЧЕТВРТИ СВЕТ” АНДРИЋЕВЕ ТРАВНИЧКЕ ХРОНИКЕ / 39

Снежана С. БАШЧАРЕВИЋ

ПЛАЊАЊЕ КРИВИЦЕ (ПЕТ ЈЕВРЕЈСКИХ ЛИКОВА
У АНДРИЋЕВИМ ПРИПОВЕТКАМА) / 57

Сања В. ГОЛИЈАНИН ЕЛЕЗ

ПРОЦЕСУАЛНА ДУХОВНОСТ ЈЕВРЕЈСКЕ ТЕМЕ
У АНДРИЋЕВОЈ ПОЕТИЦИ (ИСТИНЕ) КАО ВИД
ОНТОЛОГИЗАЦИЈЕ ХРОНОТОПА ГРАДА / 67

Марија М. ШЉУКИЋ

ПОЈЕДИНАЧНО И КОЛЕКТИВНО ПАМЋЕЊЕ КАО ПОЕТИЧКА
КОНСТАНТА У ЈЕВРЕЈСКИМ ПРИЧАМА ИВЕ АНДРИЋА / 81

2

Анка Ж. СИМИЋ

ПСАЛМИ У СТАРОМ ЗАВЕТУ И СРЕДЊОВЕКОВНОЈ
АПОКРИФНОЈ КЊИЖЕВНОСТИ / 91

Николина П. ТУТУШ

СЛИКА РАЈА У СРПСКОЈ СРЕДЊОВЕКОВНОЈ ЦРКВЕНОЈ ПОЕЗИЈИ / 101

Предраг З. ПЕТРОВИЋ

БОГОДЕЈСТВЕНА СВЕДОЧАНСТВА БИБЛИЈСКИХ ИДЕОГРАМА / 117

Ђорђе М. ЂУРЂЕВИЋ

ПРЕЖИЦИ МАТРИЈАРХАТА У МАРИОЛОГИЈИ ПРАВОСЛАВНЕ
БОГОСЛУЖБЕНЕ ХИМНОГРАФИЈЕ / 129

Александра Д. МАТИЋ

КРАЉ СОЛОМОН У ЈЕВРЕЈСКОЈ И СРПСКОЈ
УСМЕНОЈ ТРАДИЦИЈИ / 145

Ана С. ЖИВКОВИЋ
ЈЕРУСАЛИМ У РЕЛИГИОЗНОМ ЕПУ ИСТОРИЈА О ПОСЛЕДЊЕМ
РАЗОРЕНИЈУ СВЕТАГО ГРАДА ЈЕРУСАЛИМА ВИКЕНТИЈА РАКИЋА / 165

Срђан В. ОРСИЋ
ЈЕВРЕЈИ У СРПСКОМ РОМАНУ 19. ВЕКА / 175

3

Василије К. МИЛНОВИЋ
СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ КАО ИЗВОР ЗА ИСТРАЖИВАЊЕ
И РАЗУМЕВАЊЕ ХОЛОКАУСТА: СРПСКИ И ЈЕВРЕЈСКИ
НАРАТИВ СТРАДАЊА У СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ / 185

Јелена Н. АРСЕНИЈЕВИЋ МИТРИЋ
СТРАДАЊЕ СРБА И ЈЕВРЕЈА У РОМАНУ
ЈАСЕНОВАЦ ЉУБЕ ЈАНДРИЋА / 203

Krinka B. VIDA KOVIĆ PETROV
RETHINKING THE HOLOCAUST NOVEL IN YUGOSLAVIA: FROM HINKO
GOTTLIEB TO ALEKSANDAR PETROV'S LIKE GOLD IN FIRE / 225

Dubravka K. BOGUTOVAC
NOSAČ SAMUEL KAO NOSIVA SINEGDONA / 239

Andrijana A. NIKOLIĆ
RADOST I TUGA SAMOKOVLJINIХ ЈЕВРЕЈА / 247

Ђорђе Н. КЕБАРА и *Стеван М. МИЛОВАНОВИЋ* (Данијел Перахија)
СОЦИОКУЛТУРОЛОШКЕ ОСОБЕНОСТИ БЕОГРАДСКИХ
ЈЕВРЕЈА У ЗБИРЦИ ПРИЧЕ СА ЈАЛИЈЕ ХАИМА С. ДАВИЧА

Мирјана М. БЕЧЕЈСКИ
ТО „ПОДМУКЛО ДЕЈСТВО БИОГРАФИЈЕ“:
ПРИПОВЕТКА „АПАТРИД“ ДАНИЛА КИША / 277

Тамара М. ЉУЈИЋ
КАПО – ТИТУЛА НЕМОГУЋНОСТИ ПОСТОЈАЊА
ИЗМЕЂУ „МИ“ И „ОНИ“ / 287

4

Оља С. ВАСИЛЕВА
„ГРОЗНИЦЕ ЈЕДИНСТВА“ СТАНИСЛАВА ВИНАВЕРА / 299

Александра В. ПАУНОВИЋ
ЈЕВРЕЈИ У ПОЕЗИЈИ РАШЕ ЛИВАДЕ: КОЛИКО НИСКО ДО БОГА? / 309

Сузана Р. БУНЧИЋ
ПРИПОВИЈЕДНЕ СТРАТЕГИЈЕ И ПРИЧА
У РОМАНУ ДОСИЈЕ ШЛОМОВИЋ / 325

Јована Б. КОСТИЋ
ЕФЕКАТ ХОЛОКАУСТА У РОМАНУ ГЕЦ И МАЈЕР ДАВИДА АЛБАХАРИЈА / 337

Марија С. ПАНТОВИЋ

„ОНЕ ГОВОРЕ СВОЈИМ ОДСУСТВОМ, ОНИМ ШТО НИКАДА
НЕЋЕ БИТИ”: О ПРИСУТНОМ ОДСУСТВУ У РОМАНИМА
ЦИНК И МАМАЦ ДАВИДА АЛБАХАРИЈА / 347

Дина М. ЛИПЈАНКИЋ

ИЗМЕШТЕНОСТ ИДЕНТИТЕТА У ЕГЗИЛУ И НОСТАЛГИЈА ЗА
ИДЕНТИТЕТОМ У СНЕЖНОМ ЧОВЕКУ ДАВИДА АЛБАХАРИЈА / 357

Александра В. ЧЕБАШЕК

ТРАГОВИМА СМРТИ У РОМАНУ АЛЕКСАНДРА
ХЕМОНА ПРОЈЕКАТ ЛАЗАРУС / 369

Gordana M. TODORIĆ

PROBLEM RAZGRANIČENJA SVETOVA
– SEMPER IDEM ЂОРЂА ЛЕБОВИЋА / 379

Миливоје В. МЛАЂЕНОВИЋ

ЈЕВРЕЈСТВО ИЗ ПЕРСПЕКТИВЕ ДЕТЕТА У РОМАНУ
SEMPER IDEM ЂОРЂА ЛЕБОВИЋА / 387

Зорица Н. МЛАДЕНОВИЋ

ИНТЕРТЕКСТУАЛНИ ПЛУРАЛИТЕТ У ПЕСМИ
„ДО ВИЂЕЊА ДАНИЦЕ” РИЧАРДА БЕРЕНГАРТЕНА / 397

3

Ђорђе Н. КЕБАРА¹

*Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет*

Стеван М. МИЛОВАНОВИЋ (Данијел Перахија)

*Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет*

СОЦИОКУЛТУРОЛОШКЕ ОСОБЕНОСТИ БЕОГРАДСКИХ ЈЕВРЕЈА У ЗБИРЦИ ПРИЧЕ СА ЈАЛИЈЕ ХАИМА С. ДАВИЧА

Предмет рада је анализа збирке *Приче са Јалије Хаима С. Давича*, имаголошки разврставана на: 1) културно-социолошки; 2) фолклорно-етимографски; 3) књижевноисторијски аспект текста. Претеча је српске модерне, која баштини тематику грађанске прозе, у питању је сефардска градска приповетка о животу београдске Јудерије као прича-носталгија. Приче су прозни континуитет између Сремчевих градских описа и *Београдских прича* С. Матавуља, али садрже аутентичну „тему сефардику”. Циљ рада је приказивање културног амалгама сефардске заједнице, где је приметан уплив српског и шпанског етничког колорита. Аутор збирке наступа као србофил, пише по узору на шпанске пикарске романсе, први текст *Слике из јеврејског живота на Јалији београдској* објављује у часопису *Ошацбина*. Јалија контрастира погледе на језик, обичаје, фолклор, религију (традиционални и модерни сефардски јудаизам), доноси књижевни портрет јеврејских модернизатора и конзервативаца, представљена као београдски јеврејски „културни резерват”.

Кључне речи: имагологија, етнографија, приповетка, грађанска прича, модерна, сефардика, Јудерија, културни резерват

Пролегомена прозном раду Х. С. Давича

Културни амалгам или културно-социолошка легура, у погледу традиције јудеошпанске етничке групе, а у контексту расветљавања претпоставки о пореклу и традицији, основни је предмет анализе првог дела рада. Реч је о уочавању културолошко-етнографских слика из јеврејског живота у београдској Јалији², али и упућивању на историјски и културни процес насељавања шпанских Јевреја или Сефарда³ на Балкан, као и у Београд и, коначно, Јудерију⁴ (Djurdiriya; La Ćurđieija – Huderija), дорћолско насеље – Јалију (тур. Yalı). Према Д. А. Алкалају, Јалија је била „заједнички дом свих београдских Јевреја, ашкенаских и сефардских особито у културном и јеврејско-националном изразу” (2019: 10). Пружићемо хронолошки увид у путовање Сефарда и процес њихове асимилације кроз историјску хронологију, не формално-биографски него као корпусну грађу у

1 djordje.kebara@gmail.com

2 Јалија означава приобаље, односно земљиште поред река (Сава и Дунав). Положај Јалије био је на месту данашњег спортског центра „25. мај”.

3 А. Штулић и И. Вучина, у студији *Јеврејско-шпански језик*, а према Верберовом податку, наводе значење имена Сефарди: „Настало је од Сефарад, библијског топонима (Овадија/Авдија 1:20), који је у раном средњем веку постао хебрејски назив за Шпанију” (2003: 196).

4 Јеврејска четврт.

процесу рашчитавања „културног палимпсеста”. Уколико палимпсест посматрамо слојевито, као писану грађу, испод које се налазе трагови другог текста, онда културни палимпсест сефардске етничке групе посматрамо као културолошки приказ трагова традиције, језика, културе, једном речју – идентитета или су-идентитета са другим народима (Шпанија, Турска, Србија и др.).

Питање језика Сефарда, имена и развоја, разноврсно је тумачено у лингвистичкој науци о шпанским Јеврејима. Преовлађују три научна решења: јеврејско-шпански (јудеошпански), ладино и сефардски језик. Јеврејско-шпански језик формиран је као слој хиспанских дијалеката XV века, а основа језика је кастиљанско-андалузијски говор XV и XVI века. Сефарди су се служили оним језичким варијететом који су и понели са Иберијског полуострва, односно било је и великих дијалекатских разлика које су се огледале у примесама говора са других говорних подручја попут: Португалије, Андалузије, Леона, Арагона и Каталоније (Штулић, Вучина 2003: 196). У каснијим миграцијама, а у контексту социолошког питања асимилације јеврејских заједница са другим срединама и народима у којима би се настањивали, варијетети сефардског језика почели су да примају језичке изразе и особености и других не шпанских говора, попут турског, француског и српског.

Социолошки увид у друштвену организацију европских Јевреја, која је у страним земљама полузатвореног типа, упућује, хијерархијски, на поделу четири друштвено-културолошке групе: 1) образовани рабински слој; 2) виши слој (имућни чланови); 3) нижи средњи слој (њихово образовање је, у највећој мери, усмена традиција); 4) *los sefardíes franqueados* (образовани у школама Алијансе – језик наставе је био француски) (Штулић, Вучина 2003: 212). Етнички културно-друштвени слој Сефарда из приложене поделе, а који је битан у контексту анализе збирке *Приче са Јалије* (1881–1891) Х. С. Давича (1854–1918) јесте трећи „нижи средњи слој”. Однос средње образованог сефардског живота у београдској махали, на чији свакодневни живот изузетан утицај има приватна обичајна сфера животног и културног развоја, као и присуство народне варијанте језика шпанских Јевреја у Београду и њихове везаности за народна веровања, приказане су причама Х. С. Давича.

Сефарди у Београду, по питању друштвене уређености, делили су се у две групе, на 1) имућније, који су становали у горњој чаршији⁵ (међу њима је било и богатих) изнад Махале – *los de arriba* (*lus d'ariva*), као и на 2) сиромашнији свет који је живео у доњој Махали, на Јалији – *los de abajo* (*lus d'abašu*) (Алкалај 1962: 82). А. Алкалај (1880–1973) у тексту *Животи и обичаји у некадашњој јеврејској махали* наводи културолошке особености београдских Јевреја које су значајне и за збирку о Јалији, односе се на узусни језички варијетет, али и дихотомију конзервативаца и младог нараштаја. Алкалај истиче:

„У Махали свет је у раније време говорио шпанско-сефардским. То је онај идиом донет из Шпаније после изгнанства (1492), али измешан многим турским, српским и хебрејским речима. На том језику остале су сачуване врло сочне пословице и изреке и понеке романсе. Тај језик, али многи чистији и књижевнији, остао је сачуван у молитвеницима, а употребљаван је и у новинама које су у другој половини XIX века издаване у Бечу, Солуну и Сарајеву.” (1962: 86)

5 Граница је била Душанова улица на Дорћолу, која полази од Малог Калемегдана (трамвајска окретница) до Бајлонијеве пијаче.

Две друштвене групе, подељене по економском утицају, као и по горњој и доњој Махали, делиле су се и по културолошким ставовима о томе како ће се (са) чувати хебрејска традиција у Београду. Алкалај наводи (1962: 95) присуство старије генерације која је држала општину у својим рукама (председник Х. Азриел и потпредседник др Д. Алкалај) који су се залагали за конзервативне ставове у контексту поштовања јеврејских закона и традиције, на супрот њима, пристизао је млађи нараштај интелектуалаца Сефарда са стручном и акедемском спремом (Д. А. Коен, Х. С. Давичо, Д. М. Алкалај, Ј. Мандил, Р. Финц), који су почели да се залажу за неку врсту „либералног јудаизма”.

Блажи однос нових генерација посебно се огледао у залагањима за културно отварање јеврејске заједнице, дипломатији, професијама и суграђанима који нису припадали њиховој заједници. Таква залагања приметна су у језичком варијетету, где је српски језик⁶ почињао да добија већи значај у употреби јеврејских говорника, не само у јавној сфери, већ се почиње говорити и приватно по кућама. Поред језика, значајно је питање идентитета, а многи сефардски интелектуалци, међу којима и Х. С. Давичо, почели су истицати српски идентитет београдских Јевреја. У питању је асимилацијски процес Јевреја са околним српским становништвом, а најзначајнији такав покушај био је када је Д. А. Коен (1854-1915), по узору на западноевропске Јевреје, конструисао асимилациону форму „Срби Мојсијеве вере”. Према А. Алкалају, такав поступак „инфлатрације туђег елемента”, код неких Срба је примљено са симпатијом, а код других није (1962: 96).⁷ У Предговору сабраних Беседа српској омладини Мојсијеве вере, Д. А. Коен наводи савете и упутства младим нараштајима о идентитету и томе како да се етно-културолошки поставе на националном плану:

„[...] све већме долази до уверења и самосвести, да му је једини задатак и прави спас у животу, да свима својим поступцима делом покаже и у души осети: да је он прави Србин, Србин Мојсијевац, и да једино у том духу и правцу треба и мора своје идеале да ствара и гаји [...]” (1897: 3)

У наставку истог текста, Коен наводи и неку врсту заклетве коју треба да усвоје:

„Јест, ја осећам, а доиста и хоћу и треба да будем прави Србин, Србин Мојсијевац. Јер сам у души уверен, да ми моја мила потпуно толерантна отаџбина Србија, неће, нити као таквом може, и најмање сметати, да до мирне воље мирно и спокојно, па и с поносом, свесно исповедам ону свету веру мојих праотаца [...]” (1897: 3)

Приметна су два основна тона у Коеновим наводима, позива се јеврејска омладина на већу приврженост српској отаџбини, у којој одржавају културни идентитет хебрејске провинијенције, али је присутно и посредно обраћање српској отаџбини, од које се очекује, али јој се и признаје висока толеранција у погледу допуштања јеврејској заједници да „до мирне воље мирно и спокојно, па и с поносом, свесно исповеда свету веру праотаца”.

6 У таласу слободних идеја нове сефардске генерације „створени су услови за интензивније и присније односе Сефарда са српском средином. Млађи нараштај говори већ правилним и чистим српским језиком, шпански идиом се потискује и њиме се служе само старији по кућама” (Алкалај 1962: 96).

7 Алкалај истиче како „Јевреји нису посрбљавали своја имена, понеки су само додавали -ић, што је изазивало ироничне примедбе. Познат је закон из социологије Јевреја, да тенденција Јевреја за потпуном асимилацијом изазива отпор и негодовање околине” (1962: 96).

Као финалну поуку, Коен поставља манифестни проглас јеврејске омладине, који се огледа у друштвеном значају асимилационог процеса, као и културолошком значењу новог идентитетског наслеђа приказаног у формули „Срби Мојсијеве вере”:

„Када смо пре петнаест година у прилици патриотски јавно констатовали, да су сви наши саверници, који су у овој земљи света угледали: Срби Мојсијеве вере, Срби Мојсијевци, и да као такви, треба а морају српском народу да припадају, – тад смо за резигнацијом, кидајући једном за свагда са дотадањим предрасудама традицијом задобивеним, хтели наговестити – *ново време*, – *будућности*, – *омладину*, која прожета просвећенијим духом према приликама ствара и нове друштвене појмове.” (1897: 4)

Формулу Д. А. Алкалаја „Срби Мојсијеве вере” верно преузимају многи јеврејски интелектуалци (А. Алкалај, Ж. Лебл, Х. С. Давичо, Д. А. Алкалај).

Књижевни и социокултуролошки аспекти прозе Х. С. Давича

Поред проблема идентитета, у Давичовој збирци присутно је и питање традиције и технолошког развоја. Аутор, када описује становништво београдске Јалије, прави дихотомију традиционалне непосредно-интуитивне народне свести и интелектуалне надоласеће генерације, па је самим тим значајно и питање просперитета Јалије београдске, које се поставља у причи „Перла” када се описује састанак „најодличнијих грађана” на ком рабин Аврам Сасон говори о односу вере и технолошког напретка.

У првој објављеној прози Х. С. Давича „Слике из јеврејског живота на Јалији београдској”, објављеној у часопису *Отаџбина*, књига 28, 1881. године, наводи се епизода која бележи однос модернитета – симболише га штампарска машина, с једне стране, као и традиционални поглед на културу с друге стране: „Међер је култура продрла чак и у ове заборављене крајеве!” (2000: 20) У наставку текста стоји:

„На жалост, пре кратког времена, набавила је овд. јеврејска општина од некуд неку машину чији ваљак истискује и избацује *маце* као штампане плакате. Боже мој! Како је то некад друкче било! Сад раде на машину три одрпанца са сокака, а пре скупе се до двадесет здравих, лепих девојака у пет, шест кућа, које имају у својим кујнама фуруне, па од њиног кикота, весеља и рада оживи читава махала” (2000: 22).

Приметно је да Давичо није одушевљен механизацијом Јалије, пошто је он гледа другачије, обојену ручним радом, веселу – види је као „Малу Шпанију”. Основна атмосфера која карактерише његову прозу јесте носталгија која прозилази из евокације – он бележи причу-носталгију и причу-сећање.

Приповетка *Буена*, објављена 1913. године у часопису *Дело*, књига 66, представља наставак Давичове поетике препознатљиве у збирци *Приче са Јалије*. Ова прича бележи сукоб религијских модернизатора – оних који би да модернизују богослужење и конзервативаца – оних који би да очувају обичаје и поступке у старом облику. По питању теме јеврејске догме, Давичо дели ставове слободне вероисповести. Самим тим, на крају приче „Слике из јеврејског живота на Јалији београдској”, наводи се „Затим долазе нека сколастичка резоновања из *Талмуда* али судећи по сличним изводима, то су могли посветити само беспослени теолошки и мистични мудраци...” (2000: 25). У напоменама се наводи „Јевреји, што су год удаљенији од Јерусалима, у толико већма претерују у строгиости придржавања

законских обреда. Тако нпр. у Јерусалиму празнује се *Пасха* само седам дана⁸, а код нас и на западу осам дана” (2000: 26). Сврха сатиричних редова, код Давича, увек је поучне природе када је реч о социокултуролошким темама. То се примети у причи „Перла”, у којој се говори о верским слободама:

„Раби Елиша бен Абуја, човек дубоког знања, и неустрашиве и ненаситиве љубави према истини, борио се целог свог века против непомичности верских догми, и величином свога духа он се младићском бујношћу виноу у недогледне висине верске слободе. Са тог орловског гнезда, он је престрављао мирољубиве и споре духове у долини, јер се он на моћним крилима свога духа спушташе често у низину и навођаше смелије научењаке у бегство из верске општине [...] С тога је на раби Елишу бачена анатема [...]” (2000: 78)

Ово није једина епизода где Давичо, када описује Јевреје одвојене од матице – Јерусалима, описује велики диспарат између строгости придржавања традиције и законима и недовољног познавања одређених елемената такве традиције. Традиција је, опет, значајна тема јеврејске прозе, пошто су „Вера и духовна традиција јеврејски елемент идентитета” (Видаковић Петров 2010: 368). У причи *Науми*, посебно је ефектна епизода (не)ношења молитвеника на хебрејском језику, иако мало ко познаје хебрејски језик:

„Ова књига изазиваше у његовој околини подсмешљиве и јетке погледе и примедбе. Ови осећаји правдаху се тиме што та књига беше Стари Завет у преводу пок. Даничића. Наш мргуда дрзнуо је да унесе профану књигу у место и да се и он служи молитвеником, – који једва стоти разуме! [...] Ја верујем да ту имаде и мало сујете, одговори Арон, али у тој сујети има нешто, што се мора поштовати. Он можда зна да га сви гледају, али не можеш му одрећи да га је разумевање овог племенитог песништва потресло [...] А шта радимо нас двојица, који нисмо никакве књиге понели, или ови што су јеврејске понели, а не разумеју их. Ја не знам како је у души овог младића, али ја сам уверен да он сад с поносом ужива читајући спев Еха.” (2000: 31)

Наведени цитат односи се на дијалог два пријатеља млађег нараштаја Хајима (алијас писца) и Арона. Након Ароновог говора о интригантном незнамцу са Даничићевим преводом *Старог завета*, дијалог развија проблематику језика. Хајим говори Арону: „Да је до тебе ти би већ давно желео, да сви наши молитвеници, поред старог јеврејског текста имају и српски превод” (2000: 32), на шта Арон одговара:

„Не одричем. Мени је само жао, што увиђам, да је то време у далекој будућности. Наши државници нису довољно беспредрасудни и национални, да би могли нужном умалачношћу приволети наш подмладак да усвоји државни језик, као матерњи језик; а ми опет немамо толико патриотизма, да из сопствених побуда почнемо уводити у куће и ван кућа српски језик, него кубуримо са мрвицама језика најблагороднијег од свију народа.” (2000: 32).

Приметни су афирмативни ставови према прихватању српског језика као матерњег код београдских Јевреја, али и дистанца коју аутор прави у лику младог Хајима – симбол је подмлатка који је још увек под утицајем предрасуда старијих државника, још није прихватио идеју, за разлику од Арона – симбол је реформе и трансформације идентитета београдских Сефарда, вагвени је заговорник приближавања српском „националном организму”.

8 Јевреји у „галуту” (расејању) празнују Песах осам дана за разлику од оних у Јерусалиму који празнују седам, из разлога што се, према Талмуду, Јерусалим сматра „пупком света”, па је раздаљина од Кине или Шпаније у још једном дану – друга временска зона.

Фолклорно-етимографски аспект збирке *Приче са Јалије*

Анализом збирке *Приче са Јалије* може се подвући пет тематских целина, а оне се деле на:

- 1) универзални критички слој – осврт на модернизацију, техницизам и просперитет (однос старог и новог у Јалији);
- 2) етно-културолошки српски слој односи се на питање националности, идентитета и језика (изражено у формули „Срби Мојсијеве вере”);
- 3) сакрални хебрејски слој, изражен литерарно-етимографски у епизодама где се говори о јеврејским празницима, традицији и амбијенту у Јалији;
- 4) литерарни шпански слој, упућује на места хиспанске и сефардске књижевне традиције (пикарске приче, романсе, баладе и фантастични фолклор);
- 5) фолклорно-етнографски турски слој, упућује на епизодичне појаве турског народног елемента.

О прве две тачке било је говора у делу рада који је усмерен на социокултуролошке аспекте, док ће остале тачке представљати прелаз са културолошког и етимографског ка литерарном осврту на прозу Х. С. Давича.

Сакрални хебрејски слој проналазимо понајвише у епизодама о верским празницима. *Conditio sine qua non* атмосфере на Јалији, поред шпанског сефардског порекла, у свим причама, изражен је у описима припреме празника, верских закона и самог празновања. У причи која је претходила *Причама са Јалије* под насловом „Слике из јеврејског живота на Јалији београдској”, присутни су описи празничне припреме и расположења пред Песах:

„Једне ноћи пред *Пасху*, излази домаћин са својом чељади, која му светли лучом напред, по подрумима, шталама, јамама, и неолепљеним зидовима, и завирује свуда да нема које мрвице хлеба, па код сваког кутка почисти мало једном метлицом од гушчјег пера. Чим сване, а 'Самас' (црквењак) заиђе са једном великом путањом по кућама и прикупља фишке, где су скупљене те мрвице. Превали и подне, а деца умивена у дивном шаренилу излазе из кућа. Ретко ко, да се није поновио. Започне се парада, која пробуђује код ових невиних створова прве осећаје поноса, зависти или блаженства...” (2000: 22–23).

Поред изразито етимографски обојеног пасхалног обичаја изласка на параду, са литерарног аспекта, детаљистички је и питорескно спроведено шаренило Јудерије, значајну боју јеврејског насеља појачавају како сами обичаји и верски празници тако и хебрејски изрази који те обичаје прате. За реч „Самас” (Шамаш – помоћни службеник у синагоги), Давичо доприноси и преводом „црквењак”. Сличног је карактера и сцена читања Хагаде на Седер-вече:

„Сви седе с покривеним главама. Пред домаћином се налазе три бесквасна хлеба и један велики послужавник на коме рекао би, да је цео 'зелени венац'. Мале леђуге, першун умочен у сирће, рен празилук, јаја, урме, једно парче меса на костима и нека чудновата смеша од бадема, јабука и цимета [...] Она је смеша амблем глине креча и цигаља, што Јевреји прављаху као робови мисирских фарауна [...] Сирће, празилук, рен, лађуга и першун представљају символ беде и горчине ропства [...] Ове ноћи, точи се искључиво црно вино, које подсећа на јеврејску крв у чијим се потоцима купаху фараони.” (2000: 24)

Карактеристичан је опис празничне гозбе за коју писац пружа симболички религиозни подтекст – носи велики значај за хебрејски сакрални слој приче. Давичо, још једном, употребљава колорит страних израза. Опис је најављен обичајем читања „Агаде”, а настављен је именовањем вечери „Седер”. Присутан је израз „леђуга” преузет из шпанског језика, а означава „зелену салату”. Како би употпунио палимпсестни колорит сефардског бића, у опису песме о прелазу Јевреја преко Црвеног мора, говорећи о њеном почетку, Давичо истиче „Започиње потмулим гласом, па у маварском нагласку [...] (2000: 25)”, исказујући, на тај начин, и андалузијско порекло Сефарда.

Поред колорита хебрејских страних израза, за говорника српског говорног подручја, интересантан интеркултурални аспект прича Х. С. Давича је и лексички ономастички подтекст. Праве се компаративни описи имена ликова или празника. На почетку приче *Науми*, говорећи о њеној лепоти, аутор истиче како ће на српском, ово име, постати „умилније и слађе” – Лепосава. Још једном, Давичо приближава културолошки Јевреје и Србе када пише да је за Јевреје празник Девети Ав – Тешабев исто што за Србе Видовдан. Овакав ономастички контекст писац не употребљава искључиво у вези са хебрејским и српским језиком. У причи *Буена*, он говори о турском имену Арслан, као турској верзији Јуде, односно издајника⁹, а те речи, турска вештица Зафира, упућује Буени за њеног оца који је оставио Туркињу док је ова била „бременита од љубави”.

Литерарни аспект са подтекстом шпанског порекла јалијских Сефарда, битан је елемент за креирање атмосфере сефардске четврти, у питању је *differentia specificis* грађанске сефардске прозе у оквиру историје сефардске и српске модерне приче о граду. Историја српске књижевности бележи прозу „о граду” која се развија од српске реалистичке приче до модерна. Тако, приређивач сабране прозе Х. С. Давича В. Павковић (2000: 17), сврстава Давича између писаца попут Ј. Игњатовића (описи савременог живота српске заједнице у Војводини¹⁰), Л. Лазаревића (приповетке из градског и из сеоског живота – описи патријархалног света и породичне задруге¹¹) и Б. Станковића (описи врањанског градског живота, мерака и љубави – књижевни идентитет Врања¹²), С. Сремца (описи градског живота и српске заједнице у Нишу¹³), С. Матавуља (аутор *Београдских прича*¹⁴).

Карактеристике које Х. С. Давича повезују с наведеним српским прозаистима су: 1) приче о граду; 2) социјални осврт на народни ентитет, живот и

9 Значење имена „Арслан” није подударно са „Јуда” (Јехуда), који је дословно Јеврејин. Арслан значи лав, а формула „Леон-Јуда” заједничка је за прапанике јеврејског етникума и у том погледу говори Зафира.

10 Ј. Игњатовић творац је реалистичког друштвеног романа. Његова проза садржи хумористички и авантуристички елемент – писао је тзв. „социјални роман”.

11 Прозна врста Л. Лазаревића била је приповетка, написао је девет приповедака, а осам је остало недовршено.

12 Увео је врањански говор у књижевност. Када је реч о мотиву „љубави”, блиско и причама Х. С. Давича, његова проза надахнута је осећајем фатализма и источноачке чулности.

13 Прозни рад С. Сремца истраживачи највише повезују са радом Ј. Игњатовића, а највише елементе конзерватизма, традиционализма, идеализације прошлости, љубави према простом свету и хумору. Написао је хумористичке романе *Ивкова слава* (1895), *Пој Ђира* и *пој Спира* (1898), *Зона Замфирове* (1906).

14 Написао је око седамдесет приповедака и новела, распоређене по збиркама: *Из Црне Горе и Приморја* (1888–1889); *Из приморског живота* (1890); *Из београдског живота* (1891); *С мора и с планине* (1901); *Са Јадрана* (1891); *Из разлијех крајева* (1893); *Приморска обличја* (1899); *Београдске приче* (1902); *Животи и Немирне душе* (1904–1908). Карактеристичан хумористички опис издвојене верске заједнице (католички манастир) присутан је у роману *Баконија фра Брне* (1892).

заједницу издвојене средине – сефардски Јевреји; 3) приповедни хумористички облик (веза са Матавуљевим критичким описом црквењака¹⁵, хумористички приступ се везује и за Игњатовића и Сремаца); 4) авантуристички аспект прича (Игњатовић), посебно приметан у причи *Буена* (авантуризам је неизоставни елемент и шпанских књижевних облика, посебно пикарских романа и романси); 5) фаталистички приказ љубави (Станковић); 6) Лексичка обојеност текста – хебрејски, српски, шпански и турски говорни реликти у тексту (Сремац – говор Ниша, и Станковић – говор Врања); 7) Описи патријархалног друштва – конзерватизма и традиционализма, носталгична идеализација прошлости, као и исказана љубав према простом свету (Сремац, присутно је и код осталих аутора).

Синтеза донкихотовског духа и Јалије београдске

Изузев блискости са књижевним радом српских прозаиста са краја 19. и почетка 20. века, Х. С. Давичо био је познаник и великом песнику српске модерне В. Илићу (1862–1894). У кратком тексту „Једне вечери на Јалији”, објављеном 1895. године у *Војислављевој споменици*, кроз онирични приказ, описује се сусрет са српским песником који га ословљава „сињор Хидалго” (Идалго). Овај кратки прозни текст, атмосфером и тематиком, чини причу-сећање, али је жанровски, посебно одређен као меморијални текст, пошто је објављен у години након смрти В. Илића.

Давичо, када описује сусрет са Илићем, упућује на меморијални карактер, он пише „Војислав беше смрт, али то беше смрт која само о животу мисли!” (2000: 125) Меморијални карактер текста подсећа на тон песме „Спомен на Руварца” (1865) Л. Костића (1841–1910) који пише песму у сећање на пријатеља К. Руварца (1837–1864) и са духом Руварца, који га у ноћи посећује, води филозофске диспуте. Као уметнички манифест, Давичов текст, својом тематиком, подсећа и на есеј И. Андрића (1892–1975) *Разговор са Гојом* (1935), у коме се, поново, сновидно говори о стварању уметничког дела. Попут Андрићевог и Давичов текст је програмског карактера.

Сусрет српског песника и сефардског писца и критичара носи филозофски тон и карактерише га дијалог о Дон Кихоту и Жилу Блазу. Давичо о књижевним јунацима говори као о антиподима. Према њему, Дон Кихот је „гатка вечитога ђенија Шпаније, а и витешких жудња идеалних и правичних душа [...] Истина је да је у Дон Кихоту машта жалостива и озбиљна, али под смешним рухом овога привидно жалосног витеза бије јуначко срце, које стреми као бујица, узвишеној мети: да штити слабе, казни хуље, разможди зликовца, и мачем и вољом врши свуда правду” (2000: 126). Давичо довршава у тријумфалном тону „У њему су оличене све врлине. Част, правда и одушевљење сажижу његово тело и његову душу. Средина којом гледе обични смртни, њему је непозната, јер се он високим крилима високо уздигао над ситним и ниским људским слабостима” (2000: 126). Суштина ових навода представља главно место прозног текста, али и књижевног портрета Јалије – Мале Шпаније, како је назива Давичо, у питању је песничка слика, разлог због ког у свим Давичовим причама преовладава атмосфера носталгије.

15 У прози Х. С. Давича присутна је сатира према јеврејском клеру. У причи *Науми*, аутор истиче „Свештеници нестрпљивом журбом читаху испрескакане задушнице сиромасима; а дугачке и гласне богатијим и на лицу места примаху звечећу награду” (2000: 38). Несумњива је критика користољубивих свештеника, нешто слично Матавуљевим описима католичких монаха у роману *Баквоња фра Брне*. Вероватно су ови редови били узрок напада појединих београдских Јевреја, којима се нису допадали Давичови ставови називајући га, притом, издајником.

У описима Јалије, тестаменту живота сефардских Јевреја у Београду, Х. С. Давичо није изабрао хронику као опис, него песничку слику која приказује целокупну шароликост – етничку и језичку (јеврејско-шпанско-српско-турска), књижевну (шпанске витешке приче и романсе, народни фолклор – шпански, српски, турски), социокултуролошки коментар (став о националности сефарда у Србији као о Србима Мојсијевој вери). Из тог разлога, не чуди што га српски песник оловљава са „сињор Хидалго”, пошто „Хидалго” на шпанском означава племића или, ближе – витеза. Х. С. Давичо био је витез културне речи, који је донкихотовском максимумом *en esta non faltare*, помогао у ширењу сефардске културе међу Србима, али и очувању аутентичног и издвојеног културног резервата.

ЛИТЕРАТУРА

- Алкалај 1962: А. Алкалај, *Животи и обичаји у некадашњој јеврејској Махали у: Јеврејски алманах 1961-62*, Београд: Савез јеврејских општина Југославије, с. 82–97.
- Алкалај 2019: Д. А. Алкалај, *Моја Јалија*, Београд: Чигоја.
- Видаковић Петров 2010: К. Видаковић Петров, *Културни идентитети шпанских Јевреја у Србији на прелазу из 19. у 20. век у: Књижевности и култура*, 2/39, научни саставник слависта у Вукове дане, Београд: Међународни славистички центар, с. 367–375.
- Давичо 2000: Х. С. Давичо, *Приче са Јалије*, Београд: Центар за стваралаштво младих.
- Замоло 1967: Д. Ђ. Замоло, *Стара јеврејска четврт и Јеврејска улица у Београду у: Јеврејски алманах 1965-67*, Београд: Савез јеврејских општина Југославије, с. 41–76.
- Коен 1897: Д. А. Коен, *Беседе: посвећене српској омладини Мојсијевој вери*, Београд: Св. Николић.
- Павковић 2000: В. Павковић, *Предговор у: Приче са Јалије*: Центар за стваралаштво младих.
- Штулић, Вучина 2003: А. Штулић, И. Вучина, *Јеврејско-шпански језик: коментарисана библиографија литературе и периодике у: Зборник 8: Студије, архивска и мемоарска грађа, Јеврејски историјски музеј*, Београд: Савез јеврејских општина Југославије, с. 195–298.

SOCIOCULTURAL CHARACTERISTICS OF BELGRADE JEWS IN HAIM S. DAVIČO'S COLLECTION *STORIES FROM JALIJA*

Summary

The subject of the paper is the analysis of the collection *Stories from Jaliya* by Haim S. Davičo, which we classify into: 1) cultural-sociological, 2) folklore-etymographic, and 3) literary-historical aspects of the text. We study the collection within the Serbian modernist period that inherits the theme of city prose. It is a Sephardic city story about the life and customs of Belgrade Jews as a story-nostalgia. Davičo's story is interpreted as a prose continuity of Sremac's city descriptions and *Belgrade stories* by S. Matavulj, but as containing an authentic "Sephardic theme" too. The aim of the paper is to present the cultural amalgam in the Sephardic community, where, within the Jewish culture, the influence of Serbian and Spanish ethnic color is noticeable. The author of the collection appears as a Serbophile. He writes on the model of Spanish picaresque romances and he publishes the first text about *Jaliya Images from Jewish life in Belgrade's Jaliya* in the magazine *Otadžbina*. *Jaliya*, as a Belgrade Jewish mahala, contrasts views on language, customs, folklore, religion (orthodox and liberal Judaism), brings a literary portrait of Jewish modernizers and conservatives, and is presented as Belgrade's Jewish "cultural reservation".

Keywords: imagology, ethnography, short story, city story, Sephardic, Jews, cultural reservation

Dorđe N. Kebara
Stevan M. Milovanović (Danijel Perahiya)

